

خوزستان، رویا شیرین

زمانی که برای اولین بار به آرشیو شرکت توسعه نیشکر و صنایع جانبی نگاهی انداختم، با چهار پوشه کامل از بریده جرابدی مواجه شدم که از سال ۱۳۶۹ تاکنون در مورد طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی آن منتشر شده بود. حجم بالای مطالبی که مطبوعات کشور طی ده سال گذشته به ارزیابی و بررسی مراحل مختلف عملیات اجرایی این طرح اختصاص داده‌اند می‌تواند تا حدودی گویای میزان توجه افکار عمومی به بزرگ‌ترین طرح عمرانی پس از انقلاب باشد. طرحی که اجرای آن در سال ۱۳۶۸ و بنا بر تصویب مجلس شورای اسلامی در غالب بند قانون برنامه اول توسعه گنجانده شد.

در آن زمان ایران برای واردات شکر، خوراک دام، کاغذ و دیگر محصولات طرح فوق سالانه ۶۲۷ میلیون دلار پرداخت می‌کرد و مسئولان چنین عنوان می‌کردند که با انجام سرمایه‌گذاری ریالی به میزان ۱۰۳/۹ میلیارد ریال و واردات کالاهای سرمایه‌ای به ارزش یک میلیارد و ۲۳۶ میلیون دلار می‌توان، پس از بهره‌برداری از ظرفیت کامل تولیدی صنایع طرح، ظرف مدتی کمتر از ۲/۵ سال هزینه‌های سرمایه‌گذاری ارزی طرح مذکور را به کشور بازگرداند و از آن پس همه ساله ۳۶۴ میلیون دلار در هزینه‌های ارزی کشور صرفه‌جویی کرد.

براساس گزارشی که «صندوق نیشکر خوزستان» در سال ۱۳۶۴ تهیه کرده است قیمت متوسط واردات هر تن محصولات طرح توسعه نیشکر حدود ۱۹۰ دلار است که با اجرای طرح به ازای هر تن

توليدات طرح توسعه به صورت متوسط می توان حدود ۱۱۲ دلار برای کشور صرفه جویی ارزی کرد.

همچنین در این گزارش عنوان شده در بین طرح های جانبی بالاترین نسبت سرمایه گذاری به بازده، مربوط به طرح تولید خمیر کاغذ از باگاس است که در مجموع حدود ۳۳۰٪ می باشد و کمترین نسبت سرمایه گذاری به بازده مربوط به صنایع خوراک دام و پروتئین دامی است. براساس این گزارش نسبت سرمایه گذاری به بازده خوراک دام ۶۳٪ و در پروتئین دامی ۷۲٪ درصد است و در نتیجه هزینه های سرمایه گذاری آنها پس از دو سال بهره برداری از ظرفیت کامل طرح، بازگشت داده خواهد شد.^۱

خوزستان، شاید به دلیل پیشینه های تاریخی این استان در تولید نیشکر^۲ و همچنین وجود یک سوم از منابع آب شیرین کشور در این منطقه و همخوانی شرایط زیستی آن برای این نوع تولید انتخاب شد. این در حالی بود که تولیدکنندگان عمده شکر در آمریکای جنوبی و اروپای سی سال گذشته بدون توجه به کاهش دائمی قیمت ها در بازارهای جهانی همچنان به تولید خود ادامه می دادند. با نگاهی کوتاه به قیمت های جهانی شکر در این سی سال می توان دریافت که بازارهای این کالا چندان تحت تأثیر مکانیزم قیمت نبوده اند و در مقابل تغییرات قیمت واکنش های معنی دار و گسترده ای نشان نداده اند. کاهش قیمت های جهانی نه تولیدکنندگان را وادار کرده از میزان عرضه بکاهند و نه مصرف کنندگان بر میزان تقاضا افزوده اند. به گونه ای که برزلی در مقام بزرگ ترین تولید کننده شکر در جهان به عوض کاهش تولید تلاش کرده با راه اندازی تأسیسات عظیم تولیدی، از الکل و شیرۀ حاصل از نیشکر به عنوان سوخت مصرفی در خودروها استفاده کند.

به گزارش سازمان بین المللی شکر در سال ۱۹۹۸/۹۹، برای چهارمین سال پیاپی تولید شکر بر مصرف فزونی داشته به گونه ای که عرضه شکر حدود یک ونیم میلیون تن افزون بر تقاضای جهانی است. این در حالی است که پژوهش گران "صندوق شکر خوزستان" در سال ۱۳۶۴ پیش بینی کرده بودند که با توجه به روند پانزده سال گذشته تولید و مصرف شکر احتمال بروز وضعیت بحرانی در بازار شکر و عدم تعادل مناسب بین عرضه و تقاضای جهانی در آینده وجود دارد.^۳

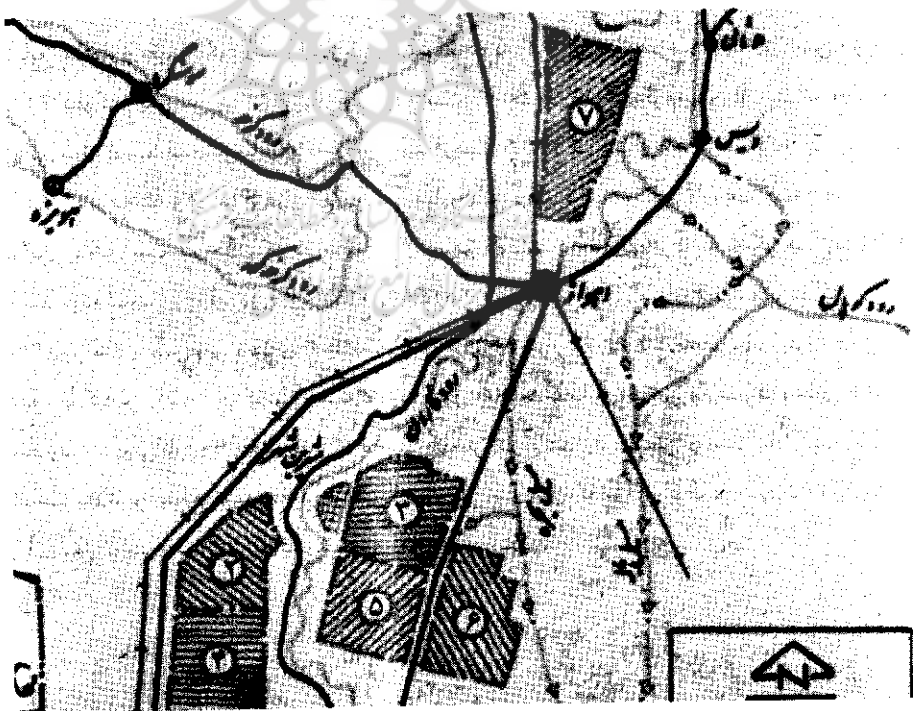
به گزارش سازمان جهانی شکر قیمت های این کالا در بازارهای بین المللی طی سال های اخیر به حدی کاهش یافته که حتی تولیدکنندگان باتجربه علی رغم برخورداری از درجه کارایی بالا و راندمان های بسیار خوب تولیدی قادر به تأمین هزینه های تولید خود نیستند، با این حال هنوز هم با وجود اینکه ذخایر شکر به شدت افزایش یافته تولیدکنندگان تمایل به افزایش تولید دارند و مصرف کنندگان نیز ترجیح می دهند به دلیل افزایش تولید ناخالص داخلی، ازدیاد سطح اشتغال و

صرفه‌جویی ارزی منابع مالی خود را صرف سرمایه‌گذاری در تولید شکر نمایند تا خرید ارزان قیمت آن از بازارهای جهانی.

در عین حال در کشورهای پیشرفته صنعتی کشورهای اروپای غربی، آمریکا و استرالیا به دلیل تلاش در جایگزینی قند با سایر مواد انرژی‌زایی که از کیفیت بالاتری برخوردارند، مصرف قند در مجموع یک درصد کاهش داشته است. حال آن که کشورهای در حال توسعه و کشورهای بلوک شرق سابق که بالاترین سرانه مصرف شکر هستند و سالانه حدود پنج درصد رشد مصرف دارند.

در ایران نیز اولین کارخانه قند در سال‌های ۱۲۷۴ و ۱۲۷۵ (ه. ش) در دو دوره در کهریزک تهران به بهره‌برداری رسید؛ اما به علت عدم استقبال عمومی و وجود رقابت قندی که از روسیه وارد می شد، در همان گام‌های اول متوقف گشت. در سال ۱۳۰۴ دولت لایحه انحصار قند و شکر را به منظور تأمین هزینه‌های احداث راه‌آهن سراسری ایران به مجلس برد و مجلس نیز با این لایحه موافقت کرد. از این سال تا سال ۱۳۳۵ که براساس قانون جدید، انحصار قند و شکر لغو شد و بانک ملی وام‌هایی با بهره نازل را برای سرمایه‌گذاران خصوصی در این بخش در نظر گرفت در کل ۹ کارخانه تولید قند چغندر در کشور تأسیس شد.

اما از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۵۶ که صنعت قند و شکر در انحصار دولت قرار نداشت حدود ۲۷ کارخانه تولید قند و شکر در کشور ایجاد شد که دو کارخانه، شکر را از نیشکر تولیدی در

خوزستان تولید می‌کردند و بقیه از چغندر قند استفاده می‌کردند. کارخانه‌های نیشکر هفت‌تپه در سال ۱۳۴۰ و کارون در سال ۱۳۵۶ توسط شرکت‌های هلندی و چکسلواکی در خوزستان تأسیس شدند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی این کارخانه‌ها با بحران‌های فراوانی مواجه شدند به گونه‌ای که میزان تولید شکر از نیشکر در سال ۱۳۵۸ به پایین‌ترین میزان استحصال رسید و تولید شکر نیز در این دو کارخانه به نصف تقلیل یافت.^۴

تغییر مدیریت، اختلالات کارگری و اخراج دسته‌جمعی اغلب متخصصین مشکلات بسیاری را برای تولید قند و شکر در این دو واحد تولیدی به وجود آورد. با این حال پس از گذشت دوره بحرانی تولید شکر در خوزستان و پس از پایان جنگ این دو کارخانه دارای دو تجربه متفاوت در تولید شکر بودند. درحالی که کارخانه شکر کارون به دلایلی که از آنها با عنوان ضعف مدیریت و ازدیاد نیروهای انسانی یاد می‌شود، نتوانسته است هیچ‌گاه به سود دهی مناسبی دست یابد، کارخانه شکر هفت تپه با مشکلات چندانی دست به گریبان نبوده است.^۵

برقراری مجدد انحصار تولید، واردات و توزیع شکر پس از پیروزی انقلاب اسلامی سبب شده است که طی دو دهه گذشته تنها کارخانه قند دزفول در کشور احداث شود. در عین حال مصرف قند و شکر از سال ۵۳ تا سال ۷۷ از ۶۷۰ هزار تن به حدود ۲ میلیون تن افزایش یافته است. علت این افزایش مصرف، علاوه بر رشد سریع جمعیت، افزایش سرانه مصرف به دلیل رشد و توسعه صنایع غذایی و تغییر الگوی مصرف و شهرنشینی بوده به گونه‌ای که مصرف سرانه در این دوره از ۲۲/۷ کیلوگرم به بیش از ۳۳ کیلوگرم رسیده است که حدود ۱۲ کیلوگرم بیش از سرانه مصرف جهانی شکر است. همچنین با این که روند تولید از سال ۱۳۵۰ تا سال ۱۳۶۳ سالانه حدود ۵/۴ درصد رشد داشته و از ۶۷۰ هزار تن به ۱/۳ میلیون تن رسیده است، سهم واردات کشور هر ساله افزایش یافته است. در حالی که در سال ۱۳۵۰ سهم واردات در تأمین عرضه شکر حدود ۱۳/۱ درصد بوده است این رقم در سال ۱۳۷۸ به حدود ۶۰٪ رسیده است. میزان تولید قند و شکر در سال ۱۳۷۸ براساس پیش‌بینی شورای اقتصاد به بیش از ۸۴۵ هزار تن خواهد رسید. شاید بتوان دلیل این پدیده را کاهش سطح زیر کشت چغندرقند به دلیل قیمت‌گذاری پائین و رقابت بسیار شدید محصولات صیفی‌کاری با چغندرقند که موجب کاهش درآمد زارعین چغندرکار شده است، دانست. بالاترین سطح تولید چغندرقند در کشور طی سال‌های گذشته مربوط به سال ۱۳۵۵ است و از آن پس تولید چغندرقند با افت شدیدی مواجه شده است.^۶

با این که کارخانه قند اهواز یکی از بزرگ‌ترین کارخانه‌های قندچغندری کشور است و برای اولین بار در این منطقه و حتی کل کشور برای تولید قند و شکر از چغندر استفاده شده است، به نظر می‌رسد که تولید قند و شکر از نیشکر باصرفه‌تر و عملی‌تر از تولید قند و شکر از چغندر قند است. مقایسه عملکرد نیشکر و چغندر قند در ایران نیز بیانگر این واقعیت است که حتی در بدترین سال‌های تولید نیشکر در کشور ارقام تولید شکر از نیشکر سه برابر ارقام مشابه مربوط به چغندر قند در بهترین سال‌های تولید بوده است.

علی‌رغم این که عملکرد تولید شکر از نیشکر در سال ۱۳۶۳ نسبت به سال‌های ۵۷-۱۳۵۰ افت محسوسی داشته و کارخانه‌های کارون و هفت تپه وضعیت نامساعدی داشته‌اند. ولی مقایسه عملکرد تولید ایران با تولید نیشکر در دیگر نقاط دنیا نشان می‌دهد که عملکرد ایران از عملکرد نیشکر تمامی کشورها به جز استرالیا که پیشرفته‌ترین کشور نیشکر خیز جهان محسوب می‌شود، بهتر بوده است. در عین حال باید یادآور شد که در سال‌های اولیه کشت نیشکر در طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی ارقام کشت نیشکر در هکتار به عنوان بالاترین رکورد تولید نیشکر در سطح دنیا شناخته شده است.^۷

راندمان تولید شکر از چغندر قند را ۱۲/۷ در صد (متوسط ۱۰ سال گذشته) بوده است. حال اگر فرض کنیم این کارخانه‌ها با استفاده از ۹۰٪ درصد ظرفیت خود به طور متوسط ۱۱۰ روز در

سال کار کنند حداقل باید ۶/۲ میلیون تن چغندر قند تحویل بگیرند تا سالانه حدود ۷۸۰ هزار تن شکر تولید نمایند. برای تولید ۶/۲ میلیون تن چغندر قند در سال با توجه به متوسط برداشت از هر هکتار در سال‌های گذشته (۲۴ تن) باید سطح زیر کشت این محصول به ۲۶۰ هزار هکتار افزایش یابد. با توجه به این موضوع که تولید ۲۴ تن چغندر قند نیاز به صرف هزینه‌های زیادی دارد دولت باید برای افزایش تولید چغندر قند، قیمت هر تن چغندر قند خریداری شده را ۲ تا ۳ برابر قیمت فعلی افزایش دهد. با این حال مشخص نیست که این افزایش قیمت تا چه حد می‌تواند بر افزایش سطح زیر کشت تأثیر بگذارد. علاوه بر این در کشوری مانند ایران که دچار کم آبی است، تولید نیشکر که آب کمتر از تولید چغندر قند مصرف می‌کند، با صرفه‌تر به نظر می‌رسد.^۸

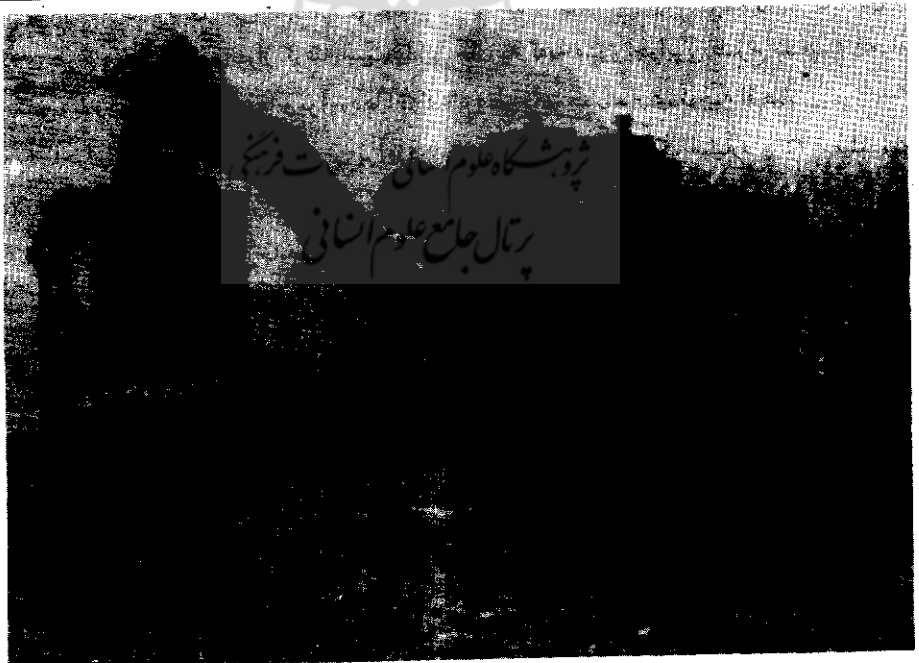
همچنین صنایع جانبی نیشکر به دلیل کاربرد وسیع در صنایع غذایی، دارویی و شیمیایی و محصولات بسیاری که از این صنایع تولید می‌شود، یکی از عوامل مهمی هستند که کشورهای تولید کننده شکر را تشویق به تولید نیشکر می‌نماید. بر اساس محاسبات "صندوق نیشکر خوزستان" نقطه سر به سری تولید در طرح‌های جانبی حداکثر در ۴۲/۷۵ درصد و حداقل در ۳۹/۱۱ درصد ظرفیت تولیدی به دست خواهد آمد که بیانگر درصد بالای سودآوری صنایع جانبی طرح توسعه نیشکر نسبت به دیگر طرح‌های عمرانی است. به اعتقاد بسیاری از کارشناسان، طرح توسعه نیشکر تنها با بهره‌برداری از صنایع جانبی آن است که سودآور خواهد شد.

تجربه نشان داده است که اجرای طرح‌های بزرگی صنعتی و کشاورزی در کشورهای جهان سوم به دلیل مسائل خاص تکنولوژیکی، پیچیدگی در کاربرد توأم سخت افزار و نرم افزارها، مشکلات مدیریتی و عوامل سرمایه‌گذاری یا دشواری‌های فراوانی همراه بوده و تجارب سیاست‌گذاران اقتصادی کشور نیز مبین این واقعیت است که اجرای چنین طرح‌هایی - سرآ نمونه‌های طرح‌های مشابهی در کشورهای پیشرفته جهان بوده اند، به دلیل فراهم نبودن تمامی عوامل مورد نیاز چندان موفق نبوده است. به نظر می‌رسد به دلیل تجربه اندک کشاورزان ایران در تولید نیشکر (حدود ۳۵ سال)، این تجربه به گونه‌ای نبوده که خانوارهای کوچک بتوانند همانند کشورهای پاکستان، هند و کشورهای خاور دور در واحدهای محدودی اقدام به کشت نیشکر و از این طریق امرار معاش کنند. عامل مؤثر دیگر در این زمینه، بحث انتقال تکنولوژی بسوده است: انتقال تکنولوژی کشت نیشکر در واحدهای متوسط (۱۰ هزار هکتاری) قابل قبول تر از دیگر روش‌های کشت شناخته شده است. علاوه بر این شرایط جغرافیایی و ترکیب جمعیتی و قومی خوزستان و این مسأله که اکثر زمین‌های انتخاب شده برای اجرای طرح توسعه نیشکر، زمین‌های غیرقابل کشت

بوده‌اند می‌توان دریافت که بدون مدیریت متمرکز برای هر واحد (۱۵-۱۰ هزار هکتاری) نمی‌توان امید چندانی به موفقیت طرح داشت.

در هر حال، در سال ۱۳۶۸ براساس مصوبه مجلس شورای اسلامی هفت واحد ۱۲ هزار هکتاری در اطراف شهر اهواز برای تولید نیشکر اختصاص یافت. از این هفت واحد دو واحد در شمال اهواز و پنج واحد در جنوب این شهر هستند. براساس پیش‌بینی‌های اولیه قرار بود در هر واحد ۱۲ هزار هکتاری یک کارخانه تولید شکر با ظرفیت ۱۱۰ هزار تن در سال و با قابلیت استحصال ۱۰/۵ تا ۱۱ درصد شکر از هر تن نیشکر احداث شود. همچنین در برنامه بود که پنج کارخانه تولید کاغذ به اضافه ده کارخانه تولید خوراک دام، الکل و تخته صنعتی نیز به کارخانه‌های فوق افزوده شود. با اجرای این برنامه براساس اعلام مسئولان طرح، مجموعاً پنجاه هزار شغل جدید به صورت مستقیم و غیر مستقیم در استان خوزستان ایجاد می‌شد که با توجه به بحران بیکاری که این استان با آن دست به گریبان است می‌توانست نقش بسزایی برافزایش نرخ اشتغال در منطقه داشته باشد. آب مورد نیاز طرح‌های توسعه نیشکر از رودخانه‌های دز و کارون تأمین شود و در هر واحد یک ایستگاه پمپاژ با ظرفیت برداشت حدود سی مترمکعب آب در ثانیه، آب مورد نیاز طرح را تأمین کند.

جدا از تأثیرات اقتصادی و اجتماعی که اجرای این طرح می‌تواند در منطقه خوزستان برجای بگذارد، شاید مهمترین نکته‌ای که موجب شده تا افکار عمومی و مطبوعات در سطح کشور به این طرح

عمرانی توجه کنند تأخیر فراوانی بوده که در اجرای این طرح به وقوع پیوسته است. مراحل اجرایی این طرح از سال ۱۳۷۰ همزمان با اجرای برنامه اول توسعه کشور آغاز شد. با این حال هنوز هم پس از هشت سال حتی اولین کارخانه تولید شکر این طرح نیز آغاز به کار نکرده است. براساس مطالعات مقدماتی قرار بود اولین کارخانه این طرح از نیمه دوم سال پنجم همزمان با اولین برداشت وسیع نیشکر آغاز به کار کند، با این حال هنوز هم مشخص نیست که آیا اولین کارخانه شکر طرح توسعه نیشکر امسال به بهره‌برداری خواهد رسید یا خیر؟

معاون بهره‌برداری وزارت کشاورزی، که شرکت توسعه نیشکر تحت پوشش آن وزارتخانه قرار دارد، ابتدا قول داده بود که اولین واحد این طرح در سال ۱۳۷۴ و همزمان با اجرای دومین برنامه توسعه اقتصادی کشور افتتاح شود.^۱ شاید تاکنون بیشتر از هفت بار مسئولان مختلف در وزارت کشاورزی و شرکت توسعه نیشکر و صنایع جانبی تاریخ‌های متفاوتی به صورت رسمی برای افتتاح این طرح اعلام کرده‌اند اما هیچ‌کدام از آنها موفق نشده است. آخرین تاریخی که برای افتتاح این طرح اعلام شده بود هفته اول آذر ماه امسال بود که بنابر دلایل نامشخص به بهمن ماه تغییر زمان داد. مسئولان طرح طی چند سال گذشته در پاسخ به این پرسش که چرا زمان افتتاح طرح هر ساله به تأخیر می‌افتد پاسخ یکسانی داده‌اند. آن‌ها معتقدند که تأخیر در اعطای اعتبارهای ریالی و ارزی عامل اصلی به تعویق افتادن اجرای این طرح بوده است. عدم پرداخت اعتبارهای ریالی و ارزی طرح توسعه نیشکر نه تنها موجب تأخیر در اجرای طرح توسعه نیشکر شده است بلکه با گذشت زمان هزینه‌های اجرایی طرح نیز افزایش یافته است به گونه‌ای که تاکنون دوبار هزینه‌های ریالی و ارزی طرح مورد بازنگری قرار گرفته است. با این حال به گفته مدیر اجرایی طرح شعبیه (امام خمینی) با وجود تغییر هزینه‌ها و برآوردها اجرای این طرح همچنان دارای توجیه اقتصادی است.

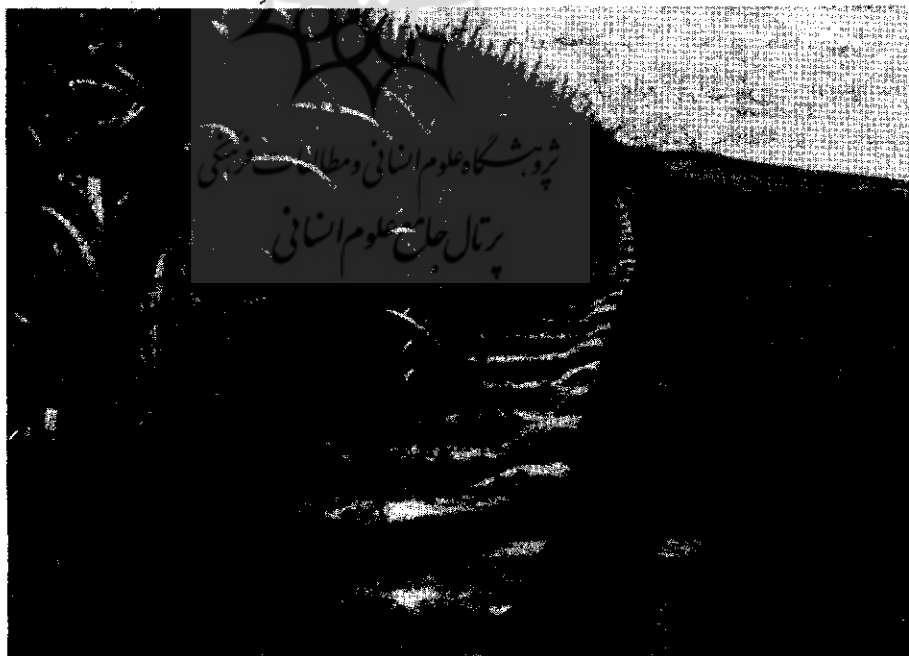
اجرای این طرح براساس آخرین برآوردها ۶۵۰۳ میلیارد ریال و یک میلیارد و ۱۷۲ میلیون دلار هزینه دارد. دلیل کاهش هزینه‌های ارزی طرح نسبت به برآوردهای اولیه پرداخت بدهی مصر به ایران از طریق تحویل کارخانه‌های شکر ساخت جمهوری چک است. البته هیچ‌کدام از مسئولان طرح توسعه نیشکر مبلغ دقیق بدهی مصر به ایران را ذکر نکرده‌اند و با توجه به افزایش نرخ تورم نیز نمی‌توان به رقم دقیق این بدهی از طریق محاسبه میزان هزینه‌های ارزی طرح دست یافت. به گفته مدیر طرح شعبیه بهره‌برداری کامل از طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی با قیمت‌های فعلی سالانه ۵۵۰ میلیون دلار درآمد ارزی برای کشور دارد و طی حداکثر سه سال هزینه‌های ارزی طرح قابل بازپرداخت است. او همچنین معتقد است که با احتساب هزینه‌های معادل ۲۰۰ میلیون ریال برای ایجاد هر شغل در خوزستان، ایجاد ۵۰ هزار شغل توسط این طرح کاملاً هزینه‌های ریالی

اجرای طرح را توجیه می کند. البته او توضیح نداد که طرح چه زمانی و تا چند سال دیگر به ظرفیت نهایی تولید خود می رسد و آیا تا آن زمان و با توجه به هزینه های مانند استهلاک و غیره باز هم طرح دارای توجیه اقتصادی است یا خیر؟

براساس اعلام روابط عمومی شرکت فوق، تا پایان سال ۱۳۷۷ معادل ۲۷۶۵ میلیارد ریال و ۵۶۷ میلیون دلار اعتبار به طرح پرداخت شده است، یعنی یک سوم نیازهای ارزی و ریالی برای اجرای آن. با این حال بسیاری از مسئولان و مقام های سیاسی استان معتقدند که اجرای طرح با مبلغ پرداخت شده به آن هماهنگ نیست و تاکنون کمتر از یک سوم مراحل اجرایی آن انجام شده است. حتی چند تن از نمایندگان استان خوزستان با همین استدلال خواستار انجام تحقیق و تفحص در مورد این طرح شدند که با موافقت و تصویب دیگر نمایندگان مجلس شورای اسلامی روبرو شد. البته هنوز نتیجه این تحقیق و تفحص اعلام نشده است.

براساس قانون برنامه اول توسعه کشور سیستم بانکی، سازمان تأمین اجتماعی و سازمان حمایت از تولیدکنندگان و مصرف کنندگان (به صورت پرداخت مابه التفاوت قیمت صنفی و صنعتی شکر) مراکز تأمین اعتبار ریالی و ارزی طرح هستند. با این حال، سازمان تأمین اجتماعی تاکنون فقط به کمتر از یک سوم تعهدات قانونی خود (پرداخت ۵۰۰ میلیارد ریال) عمل کرده است.

محسن نوربخش، رئیس کل بانک مرکزی چندی قبل در پاسخ به پرسش در مورد دلایل پرداخت نشدن اعتبارهای ریالی طرح توسعه گفته بود: «مجلس شورای اسلامی تعهداتی برای سیستم بانکی قایل می‌شود که حد این سیستم نیست و از عهده آن بر نمی‌آید.» سازمان برنامه و بودجه با انتشار اعلامیه‌ای در سال قبل خواستار فروش اوراق مشارکت برای تأمین هزینه‌های ریالی طرح و مشارکت بیشتر بخش خصوصی در اجرای آن شده بود. مدیر اجرایی طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی نیز اعلام کرد که از بانک مرکزی در خواست کرده مجوز انتشار اوراق مشارکت را در اختیار این شرکت قرار دهد اما هنوز پاسخی به وی داده نشده است. از دیگر مسائلی که موجب تأخیر در اجرای طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی شده است اختلاف دیدگاه‌های سازمان برنامه و بودجه و مسئولان شرکت توسعه نیشکر و صنایع جانبی در مورد نحوه اجرای طرح بوده است.

سازمان برنامه و بودجه معتقد است که باید هزینه‌های اجرایی طرح به جای مصرف در کل طرح در چند بخش یا حداکثر چند واحد مصرف شود تا درعین حال هم اجرای طرح از نظر زمانی کوتاه‌تر شود و هم با سودآوری یک واحد کشت و صنعت بتوان بخش خصوصی را ترغیب به شرکت در احداث دیگر واحدهای کشت و صنعت کرد. به نظر این سازمان راه‌اندازی همزمان تمامی واحدها دارای توجیه اقتصادی نیست و مصلحت ایجاد می‌کند منابع محدود در طرح‌های کمتری هزینه شود، زیرا شواهد و قرائن نشان می‌دهد منابع مالی قابل دسترسی به اندازه کافی نبوده و نمی‌توان طرح را در مدت زمان معقول (۳ تا ۵ سال) به بهره‌برداری رساند.^۹ از سوی دیگر مدیر اجرایی طرح توسعه و نیشکر معتقد است، به دلیل اینکه اجرای هر طرح سه سال طول می‌کشد اگر این هفت طرح را یکی یکی اجرا کنیم، اجرای آن ۲۱ سال زمان خواهد برد.^{۱۰}

از دیگر مسائلی که به تازگی توسط وزیر کشاورزی به عنوان مانع اجرای طرح از آن یاد شده، نقش دلالت و وارد کنندگان خارجی شکر و دیگر محصولات این طرح است. به گفته وی این افراد اجازه نمی‌دهند که طرح توسعه نیشکر به مراحل نهایی خود نزدیک شود.^{۱۱} گرچه او از کسی نام نبرده اما بسیاری از صاحب نظران معتقدند که در صورت صحت چنین ادعایی بسايد عملکرد قوه قضائیه، نیروهای اطلاعاتی و انتظامی را مورد بازنگری قرار داد زیرا آنها مسئول جلوگیری از بروز چنین مسائلی هستند.

همچنین بروز نارضایتی‌های عمومی در بین کشاورزان و حتی کارگران طرح توسعه نیشکر مسأله‌ای است که طی سال‌های گذشته هنوز رفع نشده است. روستاهای پراکنده که هر کدام متعلق به یک عشیره و قبیله است؛ اما گرایش‌های قومی از جمله مسائلی است که در گزارش‌های توجیهی اجرای طرح توسعه نیشکر به آن بی‌توجهی شده است. با این حال هزارچندگاهی اعتراض‌های

محدودی نسبت به عملکرد شرکت توسط ساکنان منطقه صورت می‌گیرد. آنها مدعی هستند که شرکت توسعه نیشکر زمین‌های متعلق به آنها را در اختیار گرفته و به عوض آن زمین به ایشان نداده است. البته قابل کشت نبودن اکثر زمین‌های طرح موجب شده است تا به گفته یکی از مسئولان شرکت تنها ۶ تا ۷ درصد زمین‌ها مشکلات حقوقی داشته باشند و آنها نیز بیشتر مربوط به طرح کشت و صنعت دهخدا هستند که در بعضی قسمت‌ها فاصله کمی با رود کارون دارد.

به گفته یکی از مقام‌های مسئول در شرکت، در کل طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی تنها سه روستا به دلیل قرار گرفتن در داخل طرح جابه جا شده‌اند که به تمامی ۸۵ خانوار این سه روستا زمین داده شده است. به گفته همین مقام مسئول تنها در واحد کشت و صنعت شعبیه بیش از ۴۹ روستا وجود دارد که به جز یکی بقیه عرب‌نشین هستند. در طی چند سال گذشته با این که محاکم دادگستری خوزستان به اکثر شکایات مربوط به طرح توسعه نیشکر رسیدگی کرده‌اند، به نظر می‌رسد که اهالی منطقه همچنان پیگیر ادعاهای ارضی خود هستند. به عنوان مثلی نمونه خروار به هنگام آخرین دیدار رئیس جمهوری از خوزستان روزنامه سلام ویژه نامه‌ای را به چاپ رساند که در آن نامه صدها تن از اهالی روستاهای واقع در کشت و صنعت دهخدا به رئیس جمهوری منتشر و از "پایمال شدن" حقوق مردم عرب زبان انتقاد شده بود.

مدیر کشت و صنعت شعبیه در مورد چگونگی اسکان و تغییرات جمعیتی که در منطقه رخ خواهد داد می‌گوید: برای اسکان نیروهای شاغل در طرح سه شهرک مسکونی در نظر گرفته شده که با کمک شرکت احداث می‌شوند. دو شهرک دوهزار نفری در شمال اهواز و یک شهرک ده هزار نفری به نام "شیرین شهر" در شرق کارون. او معتقد است که به جز احداث این سه شهرک هیچ تغییر محسوسی در منطقه رخ نخواهد داد زیرا قریه‌ها و روستاهای اطراف مزاح طرح با مشکل خاصی مواجه نخواهند شد. در هر حال، این ادعا با گذشت زمان و اجرای کامل طرح مشخص خواهد شد.

شاید آخرین موضوعی که بتوان در مورد طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی آن ذکر کرد، تغییرات اکولوژیکی و زیست محیطی است که اجرای این طرح می‌تواند به دنبال داشته باشد. با این که در گزارش‌های توجیهی طرح توسعه نیشکر عنوان شده. باید مطالعاتی در زمینه تأثیرات زیست محیطی اجرای چنین طرحی در خوزستان صورت گیرد اما در گزارش‌های بعدی هیچ اشاره‌ای به این مسأله نشده است. مدیر طرح شعبیه در این زمینه می‌گوید: با کشت نیشکر در این زمین‌ها، این مناطق آباد و سرسبز می‌شوند، تا به حال من ندیده‌ام منطقه‌ای به علت سرسبزی از نظر زیست محیطی آسیب ببیند.

حضور پرندگان مهاجر و حیوانات وحشی مانند گراز از پدیده‌هایی هستند که تا چند سال قبل در دشت‌های لم یزرع خوزستان بی‌سابقه بوده است. براساس اسناد کارشناسی شرکت توسعه نیشکر و صنایع جانبی با این که خاک مطلوب برای پرورش نیشکر نباید شوری بیش از ۳ تا ۴ واحد داشته باشد بعضی از مناطق طرح بیش از ۱۵۰ واحد شوری دارند. شرکت توسعه نیشکر برای شیرین کردن خاک از روش شست و شوی خاک و سیستم زه کشی استفاده می‌کند. جریان داشتن پساب‌های شست و شوی خاک به داخل کارون موجب شده تا بسیاری از اهالی منطقه و مسئولان استان این شرکت را مسئول شور شدن آب کارون در مناطقی مانند دارخوین، آبادان و خرمشهر بدانند.

با این حال براساس آخرین بررسی‌های گروه تحقیقاتی که استناداری، اداره محیط زیست و دیگر سازمان‌های مربوط برای ارزیابی دلایل شور شدن آب کارون تشکیل داده‌اند تبخیر بسیار آب در تابستان، کاهش خروجی آب رودخانه، افزایش چشمگیر برنج کاری در سواحل دز و کارون و عدم کاهش میزان پساب‌های آلاینده ورودی به رودخانه کارون موجب شده تا اثرات منابع آلوده کننده و برگشت آب دریا تأثیر خود را در منطقه آبادان و خرمشهر نمایان تر سازد. براساس این گزارش تغییرات میزان آب عبوری از رودخانه کارون می‌تواند عامل مهمی بر تأثیر جزر و مد و کیفیت آب رودخانه تا منطقه دارخوین داشته باشد و اثر زه‌کش‌های شرکت در شوری کارون چندان نیست.^{۱۲}

در هر حال، کارهمچنان در کناره‌های شهر اهواز ادامه دارد و زمان هر لحظه می‌تواند سرگذشت تازه‌ای را برای این طرح رقم زند. یکی از مهندسان طرح می‌گوید: «نسل آینده ما به این که چنین طرحی را راه انداخته‌ایم افتخار خواهند کرد و ما مفتخریم که جانمان را در شرایط سخت خوزستان بر سر تحقق این طرح بگذاریم.»

باید امیدوار بود که کار به نسل آینده نکشد و همین نسل فعلی شاهد راه افتادن کارخانه‌های تولید شکر و صنایع جانبی آن باشد.

یادداشت‌ها

مکتوب ۹

- ۱ - نسبت سرمایه‌گذاری به بازده در مورد طرح‌های اساسی و مادر در کشورهای مختلف و با توجه به صنایع مختلف متفاوت است لکن به نظر صاحب نظران اقتصاد کلان حتی اگر این نسبت‌ها تا حدود ۷ هم باشد قابل توجه بوده و انجام چنین سرمایه‌گذاری‌هایی گرچه ممکن است به لحاظ سودآوری تجاری با مشکلاتی مواجه باشد لیکن به لحاظ اثرات بسیار مثبت آن در افزایش تولید ناخالص داخلی برای اقتصاد کشور مقرون به صرفه است.
- ۲ - خوزستان در زبان پارسی به معنای نیشکرستان و نیشکرزار است. برهان قاطع همچنین براساس روایات تاریخی پس از راه‌یابی گیاه نیشکر در زمان ساسانیان به ایران کشت نیشکر در خوزستان رونق گرفته است. براساس این روایات خرابی

سد شادروان در شوشتر به دست خلفای اموی و حمله حجاج بن یوسف ثقفی که برای دفع قیام شعیب به شوشتر حمله کرد ضربه سنگینی به مزارع نیشکر وارد ساخت و از قرن سوم هجری کشت نیشکر رو به انحطاط نهاد.

۳- گزارش توجیهی "صندوق نیشکر خوزستان" جلد پنجم، صفحه ۵۸.

۴- تولید شکر نیشکری در سال ۱۳۵۸ به ۱۰۴ هزار تن در سال رسید و میزان عملکرد نیشکر در هکتار نیز به کمتر از ۶۰ تن رسید.

۵- شناخت دلایل تفاوت عملکرد این در کارخانه خود موضوع گزارش جداگانه‌ای است که به دلیل حجم زیاد در این گزارش قابل بررسی نیست.

۶- گزارش وزارت کشاورزی از تولید چغندر قند در ایران، ۱۳۶۰، واحد آمار و تحقیقات.

۷- گفتنی است براساس گزارش فائو متوسط عملکرد نیشکر در سطح دنیا حدود ۶۰ تن در هکتار است در حالی که در مزارع طرح توسعه نیشکر رکوردهایی تا ۱۴۰ تن در هکتار نیز ثبت شده است.

۸- مقایسه مصرف آب هر هکتار کشت نیشکر نسبت به چغندر قند نشان می‌دهد که کشت هر هکتار چغندر قند ۴/۲ برابر یک هکتار نیشکر آب نیاز دارد.

۹- گزارش سازمان برنامه و بودجه در مورد طرح توسعه نیشکر، صفحه ۱۶، آبان ماه سال ۱۳۷۷.

۱۰- مفیدی مجری طرح (مصاحبه مطبوعاتی)، آبان ماه ۱۳۷۸.

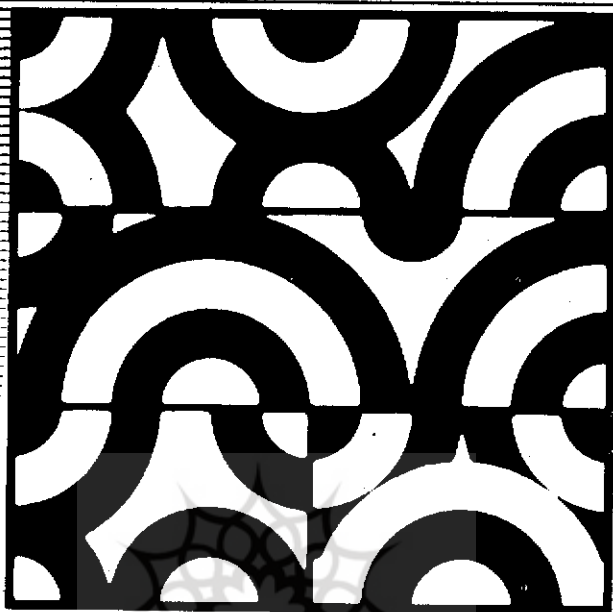
۱۱- وزیر کشاورزی، دهمین "همایش قند کشور".

۱۲- اثر تنها زه کش شرکت توسعه نیشکر در کارون، افزایش واحد شوری خاک به میزان ۳٪ تا ۴٪ میکروموس بر

سانتیمتر در بین ۲۰۰ تا ۳۰۰ متر مکعب برزانه دارد. گزارش گروه "تحقیقات کارون" ۹ آذر ماه سال ۱۳۷۸.

کشاورزی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

M. Ishida

